

машинами, заснованими на електрифікації, тобто підводити технічний баланс під комунізм” [10, 227].

Відродження сільськогосподарської кооперації розпочалося після запровадження декрету „Про сільськогосподарську кооперацію”, прийнятого в жовтні 1921 року. В декреті, прийнятому ВУЦВК і РНК України 18 жовтня 1921 року, визначалися завдання сільськогосподарської кооперації, її господарська самодіяльність. Вона мала організувати кооперативний кредит селянським господарствам, постачати засоби виробництва, налагодити переробку та збут продукції.

Перебування в кооперативах куркулів розглядалось як недопустиме, хоча саме вони зі своїм досвідом могли принести господарству більшу користь, ніж бідняцький ентузіазм.

Важливу роль у розвитку сільськогосподарського кооперативного руху відіграли комітети взаємодопомоги. У розпорядженні селянських товариств взаємодопомоги були власні земельні ділянки і реманент, необхідний для обробітку землі.

Серед новоутворених колективних господарств помітне місце в роки непу відігравали радгоспи. Серед проблем радгоспного будівництва була й нестача тяглової сили. За статистичними даними, що стосуються восьми губерній УСРР, у червні 1920 р. в середньому на радгосп із 660 десятинами землі припадало 7 коней, 12 волів, а в жовтні, за статистичними даними, що стосуються десяти губерній УСРР, в радгоспах нараховувалось 2 368 коней і 3 828 робочих волів. Отже, в середньому на господарство припадало 4 коня і 7 волів, що забезпечувало його потреби у тягловій силі лише наполовину.

Поряд із організацією радгоспів на Україні відразу після закінчення громадянської війни розпочинається будівництво колективних господарств (колгоспів). На них покладалося завдання відновлення економічного потенціалу аграрного сектора економіки. Колективізація як процес означала повне або часткове відчуження засобів виробництва від безпосереднього виробника, їхнє усупільнення. Виробничий процес у колгоспі не вимагав опосередкування товарно-грошовими відносинами, управління в колгоспі – суто адміністративне [10, 227]. Товариства спільного обробітку землі були найпоширенішою формою колективу виробників, в які об’єднувалися селяни для спільної оранки землі й збору врожаю. При цьому врожай розподілявся в залежності від вкладеного кожним працівником капіталу. В артілях об’єднувалися земля, засоби виробництва, велося спільне і цілісне єдине господарство. Комуна вважалася вищою формою колективного господарювання. Її члени зливалися в одну загальну сім’ю, з єдиним господарством і майном, єдиною касою. Розподіл матеріальних благ відбувався за потребами. Кількість вкладеної праці не впливала на розподіл продуктів.

Основною формою колгоспів були артілі і комуні. Артілям відводилась земля по нормі 1,1 дес. на кожного члена сім’ї з урахуванням у що норму їхньої власної землі, або по 1,5 дес. у випадку відмови від наділеної та купленої землі. Артілі мали право брати в оренду ставки, сади, нетрудові будівлі на 50 % дешевше. Ділянки поля надавалися для них в одному місці, щоб дати можливість здійснювати

багатоцільну сівозміну. Артілі отримували в першу чергу насіннєві позики, в розстрочку на виплату мертвий і живий інвентар. Агрономічну і ветеринарну допомогу вони отримували безкоштовно і без черги. У внутрішнє життя артілі держава не втручалась, артіль лише сплачувала державний податок на загальних засадах, а питання щодо одержання і використання свого майна артіль, крім випадку її ліквідації, вирішувала самостійно.

Таким чином, утвердження радянської влади на українських землях стало можливим завдяки ряду поступок, на які пішло керівництво внаслідок краху політики „воєнного комунізму”. Запровадження нової економічної політики на початку 1920-х рр. сприяло зростанню чисельності електорату з боку аграрної частини населення, а водночас і піднесення економіки.

1. Збірник узаконень і розпоряджень робітничо-селянського уряду УСРР. – 1921 – 1926рр. – Харків, 1927.
2. Історія українського селянства. Нариси в 2-х тт. – Т. 2. – К., 2006.
3. Комуністична партія України в резолюціях, рішеннях з’їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К., 1976.
4. Корновенко С.В., Лазуренко В.М. Село. Хліб. Гроші. Податкова політика радянської влади в українському селі у період НЕПу. – Черкаси, 2004.
5. КПРС в резолюціях і рішеннях з’їздів, конференцій і пленумів ЦК. – Т. 2. – К., 1983.
6. Ленин В. И. О продовольственном налоге. // Полное собрание сочинений: В 55-ти тт. – Т. 43. – Март – июнь 1921 г. – М., 1963.
7. Ленин В. И. Речь на совещании делегатов комитетов бедноты центральных губерний 8 ноября 1918 г. // Полное собрание сочинений: В 55-ти тт. – Т. 37. – Июль 1918 – март 1919 гг. – М., 1963.
8. Ленин В.И. VII Московская Губпартконференция 29-31 октября 1921г. // Полное собрание сочинений: В 55-ти тт. – Т. 41. – Июнь 1921 – март 1922 гг. – М., 1964.
9. Панченко П. П. Сторінки історії України ХХ століття (Українське село: поступ, сподівання, тривоги). – К., 1995.
10. Рішення партії і уряду по господарських питаннях. В 4-х томах. – Т. 1. – М., 1967.
11. Френкин М. Трагедия крестьянских восстаний в России. 1918 – 1921. – Иерусалим, 1987.

І.Г. Верховцева

СЕЛО ПІВДЕННОЇ БЕССАРАБІЇ В УМОВАХ РАДЯНІЗАЦІЇ КРАЮ

Соціально-економічні і культурні зміни, які нині переживає українське село, вимагають врахування того факту, що вітчизняне аграрне виробництво „вийшло” зі специфічної суспільно-економічної системи – радянської [1, 16]. Досі чимало проблем села як багатофункціональної соціально-економічної системи проявляється на культурно-господарському, структурно-управлінському і соціокультурному рівнях і значною мірою пов’язані з радянським спадком. Без осмислення складних процесів, які відбувалися в українському селі у радянську добу, не можливе сьогодні ані вироблення виваженої регіональної політики в країні, ані вирішення сучасних проблем вітчизняного аграрного

виробництва, ані становлення національної ідентичності українців. Одним із напрямків наукових студій у цьому контексті є вивчення процесів радянізації в українському селі у регіональному вимірі, оскільки природно-кліматичні, історичні та культурні особливості розвитку регіонів чималою мірою зумовили специфіку соціокультурних змін тієї доби і не меншою мірою впливають на розвиток села сьогодні.

Розташована у межиріччі Дністра і Дунаю Південна Бессарабія, або українське Подунав'я, – аграрний край, більше 80% населення якого проживає у сільській місцевості. Радянізація регіону розпочалась зі включенням його до складу УРСР у 1940 р. Тоді ж край увійшов до складу Ізмаїльської області. На відміну від інших з новоприєднаних на початку Другої світової війни українських областей, Подунав'я не „пощастило” з професійною увагою дослідників до радянської сторінки його історії: окремі розвідки вчених радянської доби традиційно для того часу наголошували на досягненнях нової влади у справі культурної та господарської розбудови краю, замовчуючи, якою ціною це досягалось і якою мірою відповідало нагальним завданням розвитку краю [2; 3]. Нечисельними розвідками новітніх вітчизняних дослідників розпочато новий етап вивчення історії регіону [4; 5]. Натомість осмислення „радянського спадку” з урахуванням усіх об'єктивних та суб'єктивних чинників, які впливали на розвиток краю в умовах його радянізації, ще не відбулось. Автор статті ставить за мету з'ясувати специфіку радянізації у південнобессарабському селі, відповідність господарської та культурної політики радянської влади у перші роки її існування в краї нагальним потребам розвитку регіону у складних умовах Другої світової війни та повоєнних років.

Між світовими війнами Південна Бессарабія перебувала у складі Румунії. 22 роки її панування залишили краю суцільне господарське зубожіння і культурний занепад. Так, на початок 1940-х рр. регіон посідав останнє місце в Європі за рівнем грамотності населення (близько 70% його мешканців були неписьменними), тут була найвищою людська смертність, а в економічному відношенні, за висловом румунського вченого Штирбу, край „нагадував Сахару” [3, 39]. Спроби реформування аграрної галузі, які у 1930-ті рр. здійснила румунська влада, виявилися малоєфективними. Хоча у регіоні не було земельного голоду (в обробітку селян перебувало 83% земельних площ краю), допотопна техніка, що використовувалась в селянському господарстві, архаїчні способи його ведення, економічне зубожіння селянина (близько половини господарств були безкінними) гальмували розвиток сільськогосподарського виробництва [6, 102; 7, 7].

Повсякчасною причиною господарських проблем південнобессарабського села були специфічні природно-кліматичні умови краю. Південна Бессарабія розташована південніше так званої „Вісі Воєйкова”, яка є головною межею вітрів України. Це означає, що клімат тут посушливий, на нього впливають антициклони, край відкритий вітрам зі спекотних азійських частин континенту, тому періодично наступають посухи, бездощові сезони, вирують суховії. Крім того, місцеві ґрунти належать до звичайних малогумусних і південних важкосуглинистих та глинистих чорноземів з

чималою часткою солонцеватих ґрунтів, які не дають волозі проникати вглиб, унаслідок чого навіть при достатній кількості природних опадів волога з ґрунту через високі температури та вітри швидко випаровується. Це вимагає застосування штучного зрошування. Шар гумусу невисокий. Боротьба з солонцевими ґрунтами вимагає специфічної оранки – глибокої – до 60 см завглибшки (саме у такий спосіб відбувається природна меліорація ґрунту). Зрозуміло, що все це веде до значних фізичних витрат сільськогосподарської праці і певною мірою зумовлює необхідність використання колективної праці, адже підвищити врожайність і застерегтися від посушливих неврожайних років можливо лише за умов скоординованих зусиль місцевих виробників із використанням потужної техніки, зокрема розбудови системи штучного зрошування, створення страхового зернового фонду на випадок неврожайів тощо [8, 74-86].

Усе це вимагало чималих капіталовкладень і організаційних змін у розбудові місцевого аграрного виробництва, адже боротися з негативними наслідками свавілля стихії, на які час від часу наражався край, дати гідну відповідь природним викликам одноосібні селянські господарства були не в змозі. В умовах румунського володарювання місцеві селяни вели боротьбу за виживання: ані значних капіталовкладень, ані організаційної підтримки з боку місцевої влади населення краю не мало. Усі галузі аграрного виробництва, характерні для цього регіону (зернове виробництво, виноградарство, городництво, баштанство, вівчарство), перебували у стані суцільного занепаду.

Крім того, поліетнічне за своїм складом населення зазнавало впливу політики румунізації, внаслідок чого чимало місцевих етнічних культур краю опинилися перед загрозою втрати своєї ідентичності. Загалом відсутність культурної інтеграції мешканців не створювала достатньої мотивації для самоорганізації населення у господарській сфері.

З початком Другої світової війни криза у південнобессарабському селі поглибилася: реквізиція коней для потреб армії зробила селянські господарства безкінними. Через мобілізацію чоловіків до війська і втечу з краю румунських землевласників та німецьких колоністів спостерігався брак робочої сили, що зумовило значне скорочення посівних площ. Двічі край переходив зі складу однієї держави до іншої (у червні 1941 р. край був окупований румунськими, а у 1944 р. – звільнений від них радянськими військами), відступи військ супроводжувались спустошеннями, реквізиціями продовольства.

Як і в західноукраїнських областях, приєднаних до УРСР на початку Другої світової війни, радянізація краю характеризувалась одночасним запровадженням складових цієї політики: колективізації сільського господарства, культурної революції, репресіями і депортаціями населення, розпаленням соціальної ворожнечі на селі тощо. Натомість, на відміну від західних територій, потужного опору новій владі через економічну слабкість і неорганізованість прибічників попереднього режиму у Південній Бессарабії не було. Сумний спадок румунського панування не сприяв формуванню у населення лояльного ставлення до

попередньої влади. Її критика під час пропагандистської діяльності радянського режиму, розгортання відбудовчих процесів у краї по закінченню бойових дій, певна політична стабілізація створювали умови для залучення селян на бік радянського режиму. Особливо цьому сприяли активні заходи у вирішенні найболючіших проблем соціальної сфери краю: подолання неписьменності дорослих, боротьба з безпритульністю, розбудова шкільної мережі [3, 68; 9, 5; 10, 35].

Чималі симпатії населення викликали заходи влади з відродження місцевих етнічних культур (щоправда, більшість з цих заходів через матеріальну скруту воєнного часу та повоєнних років реалізуватися повною мірою не змогли) [10, 29; 11, 184]. У початкових школах були спроби запровадження навчання місцевими мовами (болгарською, молдавською, гагаузькою), а у педагогічних навчальних закладах, які з'явилися тут в 1940-рр., запроваджувалося навчання та підготовка фахівців російською і українською мовами [12, 23; 13, 19]. Дещо ліберальнішим, ніж у Східній Україні в 1920-1930-і рр. та західноукраїнських областях у 1940-і рр., було ставлення до церкви. Певну підтримку отримала канонічна церква краю – Руська, яка зазнала утисків у часи румунського володарювання. На відносини місцевої влади з церквою вплинули і зміни у ставленні сталінського режиму до православної церкви, пов'язані зі спробами зробити останню слуханим інструментом реалізації своїх геополітичних планів, і потреби залучення місцевих мешканців на бік нової влади [14, 24; 15, 6].

На неоднозначну оцінку заслуговують зусилля радянської влади з відродження сільського господарства краю. Розпочата ще у 1940 р. колективізація, з одного боку, не тільки створювала базу для соціалістичної перебудови південнобессарабського села, а й сприяла господарському відродженню краю, піднесенню добробуту його мешканців. З іншого – штурмові методи проведення колективізації, потужна ідеологічна обробка населення та репресії проти „куркулів” (ними було оголошено заможних селян-одноосібників, які володіли 11-15 га землі), їх масові виселення з краю [16; 17, 4-7; 18], чималі державні замовлення по виробництву сільськогосподарської продукції та командно-директивні методи управління місцевим господарством не сприяли вкоріненню тут нового режиму.

Аби посилити свої позиції в подунайському селі та вирішити проблеми кадрового забезпечення в господарській і культурно-освітній сферах життя краю, влада вдалася до масового переселення сюди значної кількості педагогів, лікарів, партійних, профспілкових працівників зі східних областей України. Вона усіляко сприяла масовому переселенню до Південної Бессарабії з інших областей України та СРСР людей цілими селами і колгоспами. Для цього було утворено спеціальні структури місцевого і республіканського рівня. В результаті такої масштабної переселенської політики радянської влади у Південній Бессарабії змінилося „етнічне обличчя” краю: прибулі сюди збільшили частку російського і українського населення регіону, внаслідок чого росіяни та українці і сьогодні складають 70% від загальної чисельності мешканців краю. Крім того, у малозаселену Ізмаїльську область у 1946-1948 рр. було переселено

чехів, поляків із прикордонних західноукраїнських областей. Архівні матеріали дають підстави вважати, що частина з них була переселена під час операції „Вісла” 1946-1947 рр. [19; 20].

Особливо актуальними переселенські заходи влади стали після голоду 1946-1947 рр., коли населення краю зменшилося майже вдвічі. Місцева влада докладала зусиль з організації харчування населення, забезпечувала посівним матеріалом навесні 1947-1948 рр. [21, 5]. Під час подолання наслідків голоду виявилось, що найменші втрати були у тих районах Ізмаїльської області, де був найвищий відсоток колективізованих господарств, адже колективно боротися з наступом стихії виявилось легше. Крім того, збір зерна на колгоспних полях був відносно вищим за врожаї одноосібників. Тому 1948 р. став у краї роком масового вступу селян у колгоспи. У 1949 р. область рапортувала про завершення тут колективізації. У 1950 р. край першим в Україні виконав план хлібозаготівель [3, 47].

Радянізація Подунав'я мала неоднозначні наслідки для розвитку цього аграрного регіону. Вирішення болючих проблем соціальної сфери, техніко-технологічне переоснащення аграрного виробництва під час колективізації, підтримка радянською владою канонічної церкви, заходи з відродження місцевих етнічних культур, переселенська політика змінили культурне і „етнічне обличчя” південнобессарабського села у роки його радянізації. На початку 1950-х рр. тут відбувалася інтенсивна сільськогосподарська модернізація. Створення у краї повного циклу професійно орієнтованої середньої і педагогічно орієнтованої вищої освіти забезпечили культурно-освітні потреби сільських мешканців. Розбудова шляхів сполучення, системи медичного обслуговування населення сприяли культурно-господарському піднесенню усього регіону. Разом із тим, потужна ідеологічна обробка населення, у тому числі атеїстична пропаганда, розпалювання соціальної ворожнечі на селі, запровадження командно-адміністративного управління місцевим господарством, організоване переселення сюди партійних працівників і фахівців господарства зі східних областей України, які стали „бойовим загоном” радянської влади на селі, відкривали шлях до вкорінення у краї тоталітарного режиму, „імпорту” у Південну Бессарабію нового режиму, наслідки чого для регіону і усієї країни ще чекають свого осмислення.

1. Ігнатенко М.М. *Українське село: соціально-економічні зміни (1991-2008): Автореф. дис. ... док. іст. наук.* – Переяслав-Хмельницький, 2010.
2. *История Украинской РСР. - В 10 т. / ред. Кондуфор Ю.Ю.* – К.: Наукова думка, 1987. – Т. 9 – 1987.
3. Бачинский А. Д. *В семье советской: Социалистическое строительство в придунайских землях Украинской ССР.* – Киев-Одесса: Вища школа, 1984.
4. Тельніс Ю.М. *Голод 1946-1947 гг. в Придунайському краї // Науковий вісник ІДПУ.* – Ізмаїл, 2000. – Вип. 8.
5. Лебедево О.М., Тичина А.К. *Українське Подунав'я: минуле та сучасне.* – Ізмаїл: Астропринт, 2002.
6. Маленко В.М. *Аграрна політика Румунії на окупованих українських (південнобессарабських) землях в 30-40 рр. XX ст. // Український селянин:*

- зб. наук. праць Черкаського державного університету ім. Б. Хмельницького. – 2002. – Вип. 5.
7. Сикриєру Н. П. Бессарабия за 22 проклятых года: реальность и итоги [Электронный ресурс] // Независимый еженедельник Молдовы. – Кишинёв, 2010. – № 36. – Режим доступа к газете : www.public.ru
 8. Заставний Ф.Д. Географія України. – Львів: Світ, 1994.
 9. Комунальна установа „Ізмаїльський архів” (далі – КУІА). – Ф. р-470. – Оп. 1. – Спр. 8.
 10. Из постановления Совета Народных Комиссаров УССР «Об организации средних и высших учебных педагогических учреждений в новообразованных Аккерманской и Черновицкой областях УССР» // Советский Придунайский край (1940 – 1945 гг.). Документы и материалы. – Одесса, «Маяк», 1968.
 11. Повідомлення Раднаркому Молдавії Раднаркому УСРС про виділення підручників для молдавських шкіл України 23 березня 1945 р. // Культурне будівництво в УСРС. – К., 1989.
 12. КУІА. – Ф. р-739. – Оп. 1. – Спр. 2.
 13. КУІА. – Ф. р-739. – Оп. 1. – Спр. 11.
 14. КУІА. – Ф. 2009. – Оп. 1. – Спр. 3.
 15. КУІА. – Ф. 2009. – Оп. 1. – Спр. 1.
 16. Депортация из Бессарабии // <http://ru.wikipedia.org/wiki/>; Справка МГБ об особенностях бессарабского кулачества [Электронный ресурс]: док. по истории Молдавии (40-50 гг.). – (История Румынии и Молдовы). – Режим доступа: <http://dacoromania.org/>
 17. Щенки для сталинского костра (Репрессии 1948 г. в Суворово) // Придунайские вестн. – 2008. – 11 сентября.
 18. Сообщение НКГБ СССР о ходе операции по изъятию антисоветского элемента в Молдавской ССР, Черновицкой и Измаильской области УССР [Электронный ресурс]: док. по истории Молдавии (40-50 гг.). – (История Румынии и Молдовы). – Режим доступа : <http://dacoromania.org/>
 19. КУІА. – Ф. 2007. – Оп.1. – Спр. 17.
 20. КУІА. – Ф. 2007. – Оп.1. – Спр. 26.
 21. Коваль В. Кто он, мирнопольский председатель, который с риском для жизни спасал своих колхозников от голода? // Арцызские вестн. – 2008. – № 93. – 22 ноября.

С. Д. Гальчак

РЕПАТРИАНТИ ЯК ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ ПОДІЛЛЯ

Все більше вітчизняних дослідників звертається до теми долі українських „остарбайтерів”. Цьому сприяють нові історичні реалії, доступ до раніше утаємничених архівних джерел, а також відмова тих же дослідників від стереотипів та ідеологічних кліше минулого, кон’юктурних висновків, їх бажання по-новому, неупереджено і об’єктивно, на перспективних методологічних засадах, поглянути на події Другої світової війни, що в сукупності приносять певні результати. Так, відомий український історик О. Є. Лисенко сфокусував свою увагу на визначенні місця „східних робітників” у соціальній піраміді радянського та пострадянського суспільств. В дослідженні „Проблема „остарбайтерів” як предмет соціальної історії” [1] він наголошує, що „остарбайтери” становлять окрему соціальну групу за своїм походженням, обставинами формування, умовами і тривалістю існування,

характером життєдіяльності, ієрархією і субординацією, способами виживання, сприйняттям тогочасних подій та іншими критеріями. Це дало йому підстави виокремити колишніх „східних робітників” у самостійний тимчасовий соціум.

Поряд з вивченням життя та рабської праці невольників у нацистському рейху посилюється науковий інтерес до висвітлення проблем повернення примусових робітників із Сходу на батьківщину. Цьому, зокрема, присвячені статті О. В. Янковської „До питання про долю українських репатріантів Великої Вітчизняної війни” [2], В. Холодницького „Репатріація: з історії повернення жителів Чернівецької області, вивезених за її межі в роки Другої світової війни” [3], Т. В. Пастушенко „Репатріація українських „остарбайтерів” на Батьківщину: 1944 – 1947 рр.” [4], С. Д. Гальчака „Організаційні заходи Радянського Союзу з підготовки до репатріації переміщених осіб” [5], „Антигітлерівська коаліція і питання репатріації „східних робітників” [6], „Фільтрація як обов’язковий елемент репатріації „східних робітників” [7], „Ідеологічні аспекти репатріації „остарбайтерів”-подолан в умовах „холодної війни” [8], О. В. Буцько „Створення і діяльність радянських органів репатріації 1944 – 1946” [9], „Репатріація українських громадян (1944 – 1946 рр.)” [10], „С возвращеньем”: судьба украинских граждан, репатриированных на Родину” [11], ґрунтовне дослідження М. П. Куницького „Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор)” [12].

З’явилися праці, в яких йдеться про життя колишніх невольників рейху у радянському суспільстві, ставлення до них з боку держави [13]. Однак таких робіт ще досить мало. Тому мета статті – на прикладі подільських „остарбайтерів”, котрі повернулися додому, коротко проаналізувати використання їх робочих рук уже радянською Вітчизною.

Пограбоване окупантами і знекровлене війною Поділля, щоб відродитись, потребувало матеріальних і трудових затрат. Підняти його з руїн, насамперед, могла лише самовіддана праця кожного, хто по війні залишився живий, хто до кінця не втратив фізичних і духовних сил, хто міг тримати в руках кельму, молоток, сокиру, сапу, лопату, чепіги плуга...

У краї на такі руки відчувався гострий дефіцит, оскільки кількість працюючих за роки війни у ньому істотно зменшилася. Серед загинлих на фронті, від рук нацистів переважало хліборобське чоловіче населення, ремісники. Десятки тисяч працездатних подільян полягли смертю хоробрих на полях битв Великої Вітчизняної. Численні ж каліки, які повернулися з фронту, позитивно вплинути на ситуацію не могли.

В аграрному Поділлі, як і в інших регіонах України, становище ускладнювалося ще й відсутністю найголовнішого засобу виробництва та обробітку землі – сільськогосподарської техніки, котра суттєво полегшувала працю селян і без якої не мислилось подальше зростання її продуктивності.

Гостро не вистачало також робочої худоби. Так, перед весняною посівною кампанією 1946 р. зооветеринарна служба Вінниччини констатувала, що „...переважна частина колгоспного кінського поголів’я не придатна для роботи, а 39196 тварин